

زمینار گردشگری در آلمان

قسمت پنجم

برلین

از برلن دو پاره شده، من تأسیسات شرق شناسی را در بخش غربی دیدم و بیشتر اوقات را در کتابخانه دولتی آلمان (به معنی ملی) که همان کتابخانه قدیم پروس و کتابخانه سلطنتی قدیم برلن باشد گذراندم. کتابهای خطی و نفایس این کتابخانه را در جنگ گذشته از آنجا خارج کرده و به شهرهای کوچک مانند ماربورگ و توپینگن و ... برده بودند. ولی به تدریج همه آنها را باز گردانده اند.

نسخ خطی اسلامی مهمی درین کتابخانه وجود دارد. فهرست این نسخ در یازده جلد نوشته و چاپ شده است. ده جلد فهرست عربی است تألیف اهلورث W. Ehlwordth. او ۱۰۳۹۸ نسخه عربی را درین مجموعه فهرست کرده. یک جلد فهرست فارسی تألیف پرچ W. Pertch است که این اخیر ۱۰۹۸ نسخه فارسی را فهرست کرده است.

فهرست نویسی نسخ فارسی که بعداً تهیه شده است نیز توسط W. Heinz زیر نظر پرفسور W. Eilers استاد معروف ایرانشناسی انتشار یافته است (در یک مجلد و در معرفی چهار صد نسخه). این کتاب از رشته کتب نفیسی است که در سالهای اخیر زیر نظر W. Voigt رئیس قسمت خطی همین کتابخانه درباره نسخ خطی شرقی (اعم از عربی و فارسی و ترکی و سندی و هندی و پشتو و برمه‌ای و ژاپونی و غیره) به چاپ می‌رسد و تا کنون حدود سی جلد از آنها طبع شده است. سه مجلد ازین سلسله با ایران مربوط است. در حال حاضر هنوز هزار نسخه عربی و فارسی و ترکی فهرست نشده درین کتابخانه موجود است.

از میان نسخ خطی فارسی که درین کتابخانه نگاه داری می‌شود توفیق حاصل شد که یکمده نسخه مهمتر را ببینم. آقای Behn که فعلاً کتابدار قسمت اسلامی است همه نوع مساعدت و همراهی کرد تا در مدت کوتاه اقامت خود بتوانم بیش از حد معمول به نسخ مورد علاقه بنگرم. دکتر بشن آلمانی الاصل است. ولی در کودکی با خانواده اش به کانادا رفته و در تورنتو درس خوانده و به تحصیل رشته فرهنگ اسلامی موفق شده و بالاخره دو سال است که به آلمان باز گشته است. قصد دارد که سال نو سفری به ایران بکند. حتی کتابخانه موافقت کرده است که به خرج کتابخانه مدت سه ماه در ایران بماند تا فارسیش را روان کند و بهتر و سریعتر بتواند کتابهای فارسی را فهرست کند.

نسخه‌هایی که اهمیت بیشتری، خواه از حیث قدمت و خواه از حیث موضوع داشت بدون هیچ ترتیب خاصی عبارت است از :

مجموع الحکمة به خط نسخ حسین بن محمد بن یعقوب الترمکان که در سال ۶۰۸

هجری قمری در سیواس نوشته شده و از نسخ قدیم و خوب این اثر است.

دیوان اطعمه: خط تعلیق شمس الدین علی بلخی از قرن نهم هجری ، اهمیتش درین است که تمام اشعار محلی را اعراب گذاری کرده است ، ولی بر چه اساس نمی دانم . طبعاً کاتبی که بلخی است نمی توانسته است اشعار شیرازی را اعراب بگذارد ، مگر آنکه اصلی در دست داشته است .

دیوان اطعمه : نسخه ای است به خط تعلیق خوش و سرو وضعی مرغوب از قرن نهم هجری . نام کاتب ندارد .

زیج ایلخانی خواجه : به خط بومان (؟ شاید نویان) بن عبدالله النسرانی در بغداد به سال حفظ (۶۸۹) .

تنبیه الغافلین : ترجمه فارسی اثر ابواللیث نصر بن محمد بن ابراهیم سمرقندی در نود و سه باب . این کار توسط ابواسحق ابراهیم بن بدیل بن محمد الصالحین انجام شده و خود گفته است که بعضی احادیث و روایات را خارج کرده است . نسخه به خط عبدالؤمن ابن احمد بن یوسف بن سلار الکاتبی و مورخ صفر ۷۳۱ است . شرح مختصری در باب آن بطور جدا گانه نوشته ام .

قانون السعادة در سیاق: تألیف علاء الدین فلکی با رقم و بنده خدا الخاکی السنوی ، که دارای تاریخ مالکیتی از ۷۸۸ می باشد .

الوان نعمت: در اصول غذا پزی مرسوم هند . ابوابش عبارت است از نان ها ، کبابها ، پلاو و کبجری ، دو پیازه ، قلیه ، آش ، حلویات ، شیرینی ، مرباها ، آچار و مانند آن .

تذکرة الاولیا: به خط محمود بن ابی القاسم بن عیسی بن حسین الکورهایب المتیقی الترکی مورخ ۱۵ رجب ۷۰۵ و دنباله مورخ ۷۱۰ به همان خط .

تذکرة الاولیا: به خط کینخسرو بن فناخسرو بن همیاد (؟) مورخ پنج شنبه غره محرم ۷۸۲ .

تذکرة الاولیا: نسخه سومی هم دارند که نیم بیشتر آن به خط قرن هشتم ولی از انها جدید نویس است .

شرح تعرف: به خط احمد بن عبدالله بن محمد ابی المکارم المشکانی مورخ جمعه اواخر صفر سال ۷۱۳ هجری .

طبقات ناصری: به خط احمد بن مسعود المشتهر ... الخراسانی در واسط شهر ... ۸۱۴ هجری .

فرائد الفوائد در احوال مدارس و مساجد : تألیف محمد زمان بن کلبعلی تبریزی در عهد شاه سلطان حسین که دارای مطالب زیادی است ، هم از حیث تاریخی و هم از حیث اطلاعات مربوط به نحوه تعلیم مفید است . برای این کتاب بطور جدا گانه مقاله ای در کتاب جشن نامه استاد علی محمد عامری به چاپ رسانیده ام .

سفر نامه: سید محمد محب حسین خان بن جمفر موسوی که در خدمت نواب دریس الامرا بهادر از کربلا به خراسان سفر کرده و مشاهدات خود را از رجب ۱۲۳۴ تا ذی قعدة ۱۲۳۶

نوشته است. در ضمن ذکر کرج از دو پرده نقاشی عمارت سلیمانیه یاد می‌کند و می‌نویسد که یک طرف، اطابق سورت آغا محمدخان قاجار و امرای سپاه است و طرف دیگر صورت شاه کنونی و شاهزادگان (یعنی فتحعلی شاه). این همان دو پرده‌ای است که هنوز از میان نرفته است. رباب نامه سلطان ولد به خط حسن بن عثمان ولدی مورخ به سال ۷۲۲ هجری. رباب نامه سلطان ولد به خط محمد بن محمد الملطی الملولوی مورخ به سال ۷۲۴ هجری و این هر دو نسخه مضبوط و عالی است.

العمل والالاقاب فی معرفة علم الاضطراب: از محمد بن ایوب حاسب طبری مورخ به سال ۵۰۸ هجری که قدیمترین نسخه این کتابخانه است.

کليلة ودمنه: به خط محمد بن عیسی بخاری مولوی مورخ به سال ۶۳۳ هجری، کليلة ودمنه: به خط محمد بن محمد بن عمر الملقب نجم مجد (؟) الساباطی مورخ به سال ۶۵۸ و نوشته شده در خجند. ولی متأسفانه دو ورق از اول افتاده دارد و چند ورقش هم از یکی دو قرن بعدست. قطعاً استاد مینوی این دو نسخه را می‌شناسند. در اینجا دسترس به مراجعه به کتاب ایشان ندارم تا معلوم شود.

کلیات سعدی: خط ابوسلیمان بن ابی الفضل فخرالیناکتی (دقیقاً با «پ» مضبوط شده) مورخ ۷۰۶ که علی الظاهر قدیمترین سعدی موجودست. از ایرانیان اول بار دکتر احمد علی رجایی به این نسخه دست یافت و از آن عکس تهیه کرد: همان نسخه است که اکنون مدارکار حبیب یغمایی برای چاپ جدید مضبوطی از غزلیات شده. تاریخ نسخه دقیق است و خدشه‌ای در آن نیست.

جهان دانش از محمد بن مسعود المسعودی مورخ ۶۶۹ هجری.

مرصاد العباد نجم الدین دایه به خط سعدی بن دولت‌شاه بن غازی بن علی السلماسی که به سال ۷۴۷ در زاویه سلطان المشایخ خواجه ابراهیم در دمشق نوشته شده.

مرصاد العباد: از نجم الدین دایه به خط محمدامین بن محمد البلفاری در جمادی الاخره ۸۹۴ هجری. امتیاز این نسخه در آن است که در انتهای رقم نوشته است و نقل من اوله الی آخره من خط المصنف قدست الله بسره المیزه. چون چاپ ممتاز دکتر محمد امین ریاحی را در اینجا ندیدم نتوانستم دریابم که این دو نسخه را ایشان دیده‌اند یا نه؟ فعلاً یادداشت کردم تا ایشان خود رسیدگی کنند. اگر به دردی می‌خورد در چاپ دیگر از آنها استفاده فرمایند. در صفحه اول نسخه دوم مرصاد المباد به شماره Fol. 3132 یادداشتی از مالک آن در قرن سیزدهم مندرج است که نقل آن برای نشان دادن چند نکته تاریخی و اجتماعی مندرج در آن خالی از فایده نیست.

«هو». در تاریخ یکهزار و دو صد و شصت بود که راقم این حروف به بلده آذربایجان به دارالحکومه تیریز رسیدم و گذارم به چهارسوی کتاب افتاد و یکی از دلان کتاب گفت ای سنی چاریار (۱) این کتاب صوفیه اهل و جماعت را به هر قیمت که می‌خواهی بگیر من به تو می‌دهم. گفتم بلی به هر قیمت که گویی می‌خواهم. گفت به دو قران محمد شاهی می‌دهم. (۲) این کتاب صوفیه سافیه علیه را گرفتم و اگر هزار قران می‌گفت می‌خواستم

و از تصرف ... (۱) به تصرف خود می‌درآوردم و دیگر از کتاب اهل سنت و جماعت تردد کردم یافت نشد و بالله العصمة والتوفيق حرره مقصود ... (۲) عفی عنه ،

مجموعه عرفانی و جرئی از ترجمه فارسی رونق المجالس سمرقندی مورخ ۵۴۳ که شرح مستقل و جداگانه ای با تفصیل بیشتر در باب آن نوشته ام و درینجا به چاپ رسانیدم. (۳) عجائب المخلوقات قزوینی ، ترجمه فارسی مورخ به سال ۹۳۱ با چند تصویر در صفحات اول . جای بقیه تصاویر سفید است . نسخه ای است مضبوط و زیبا .

انیس الخلوۃ و جلیس الجلوۃ به خط محمد البدخشی الحسینی در ۸۹۶ که اینک چهارمین نسخه شناخته شده است . مزیتش درین است که کامل است و نسبة قدیمی . چون با محمد تقی دانش‌پژوه از روی دو نسخه قدیمی ناقص و یک نسخه جدید نویس منقوط به تصحیح آن برای چاپ مشغولیم این نسخه مقداری از مشکلات را حل خواهد کرد .
آخرین نسخه ای که در مدت وقت دیدم مجموعه ای است از قرن نهم / دهم هجری (Or. 4°. 124) . در یک ورق آن اصطلاحات صوفیان اندر ماکولات ، مندرج بود که به تمجیل به استنساخ آن پرداختم . باشد که مفید فایده قرار گیرد .

اصطلاحات صوفیان اندر ماکولات

بساط الرحمة : سفره	شیخ جانی : بغراق خانی
مبشر و بشیر : آورنده سفره	شیخ کبیر : برنج مع شیر
بیک پیشروان : دستار خون	شیخ طبری : قلیه گذری
عمادالدین : نانهای نازنین (۴)	یارجانی : آتش بورانی
معشوق یگانه : برنج دانه	یتیم خاص : قلیه دو پیاز
روح الامین : گوشت مزین	شعبان تونی (۴) : سماقیه
شهد شهید : بن بریان	یا جوج و ما جوج : رشتا (۴) (۴)
قاضی القضاة : برنج محلی	پیر خرف : دوغوا
ملك القضاة : زیروا	حسن الملوك : شکنجه به سیر و سر که
ستون مسلمانی : هر سیه مهمانی	قبة الاسلام : خربزه
مونس غریبان : کشکک	

۱- دو کلمه حذف شد. ۲- یک کلمه محو شده و خوانده نشد. ۳- حالا که این سطور چاپ می‌شود و من در طهران و با دوستم دکتر احمد علی رجایی صحبت کرده ام معلوم شد که ایشان این نسخه را دیده اند و به چاپ رسانیده اند و عن قریب نشر می‌شود و دریافته اند که نام کتاب اول بستان المارقیین است .
۴- کذا ، شاید « رسته یا » درست باشد .

قره‌العیون : حلوهای گوناگون	زنگی خندان : ناف بریان (۴)
تسبیح صحیح : خرمای ملیح	عقل را کند مزید : پاچه و نرید
تشویش مشایخ : بلغور و گندنا	شیخ کامل : ماست شیرین
منکر و نکیر : جوز و پنیر	زین الحاج : تتماج
آویشن سفره : ترخون و تره	عظیم الاخلاق : عسل و قیماق
عربان تونی (۴) : ترب	دو یار نازنین : عسل و طحین
ابوالواضع : سیم	راحت حلقوم : پالوزه
حکیم اصغر : زر	عاشق و معشوق : عسل و روغن
فناعت فقرا : پیشیز ای فلوس	قبور شهیدان : قطایف - لوزنه

پس از تقسیم برلین به دوباره ، دانشگاه قدیم و اصیل آن در قسمت شرق قرار گرفت. ناچار دولت آلمان غربی دانشگاه آزاد برلن را در سال ۱۹۴۸ پایه گذاری کرد . درین دانشگاه ، اکنون شعبه ایرانشناسی ، شعبه فرهنگ اسلامی و شعبه سامی شناسی جدا جدا وجود داد .

قسمت فرهنگ اسلامی این دانشگاه ، به تحقیقات دنیای کنونی اسلام علاقه مندست و این موضوع را در تمام ممالک اسلامی مورد علاقه مورد تحقیق قرار می دهد .

رئیس و استاد این شعبه ، پروفیسور F. Steppat است که شخصاً تحقیقات درباره دنیای اسلامی امروزه رادنبال می کند و مخصوصاً به تحولات مصر توجه دارد، درمورد سیدجمال الدین اسدآبادی نیز مطالعات بسط دارد. کتابی هم درباره ایران نوشته است بدین مشخصات :

Iran Zwischen den Grossmächten, 1942-1948. Oberursel 1948.

درین مؤسسه موضوعات تحقیق مربوط به عوامل سیاسی ، جوانب تاریخ معاصر ، کیفیات دینی و بالاخره ادبیات معاصرست . مناطقی که بیشتر مورد مطالعه قرار می گیرد افریقا است و بخصوص مصر. به تحولات مناطق فلسطین و اردن و لبنان و ترکیه هم توجه دارند. از جمله W. Ende به زمینه های اجتماعی و فکری اسلام در قرون جدید می پردازد و تحقیقاتی را در باب افکار سید جمال الدین افغانی شروع کرده است مخصوصاً به تجسس در باب روابط گروه های شیعه و سنی در ممالک عربی علاقه مندست .

قسمت ایرانشناسی را فعلاً کلمه C. Colpe اداره می کند. او جانشین اولاف هانزن U. Hansen شده است. کلمه متخصص تاریخ ادیان قدیم ایران و هم رشته یا ویدنگرین است.

او از گوتینگن به اینجا آمده. اما در همین ماه کارش عوض شده است و به شعبه تاریخ ادیان و کلام ملل قدیم منتقل خواهد شد.

او اکنون قسمتی از تحقیقات خود را موقوف به زندگی و اندیشه های مانوی و تاریخ مانویت کرده است. در هر بخش از سال، يك « سمینار » خود را به تدریس مانوی اختصاص داده است. به همین لحاظ ضمام عربی و فارسی کتاب « مانوی و دین او » اثر تقی زاده و احمد افشار شیرازی را به آلمانی ترجمه کرده است. می گفت که قرار است آن را به چاپ رسانند. زیرا برای مانوی شناسان اروپا استفاده از آن کتاب که عربی و فارسی است دشوار است همه فارسی و عربی نمی دانند و اگر هم بدانند در خواندن کنندند.

شعبه ایرانشناسی به زبان کردی هم توجه دارد. جمال الدین نیز J. Nebez که از کردان سلیمانیه است در اینجا تدریس می کند. او تحقیق در نحله علی الهی را موضوع کار علمی خود قرار داده است.

فارسی را درین شعبه هموطن ما آقای فرهاد سبحانی تدریس می کند. ایشان سالهاست که در آلمان اقامت دارد. از آثار ایشان دستوری است برای آموزش زبان فارسی و دیگر لغتنامه ای که برای فارسی آلمانی تهیه و چاپ کرده اند. سبحانی تحصیلاتی خود را در رشته روانشناسی به پایان برده.

خانم فخری محمودیان (شیرازی) هم از وابستگان بدین شعبه است. ایشان رساله دکتری خود را در ترجمه قسمت اول ماتیگان هزار داتستان و شرح آن نوشته و با گلبرخت کار می کند. قسمت مذکور يك سوم اول ماتیگان است و درشروح آن سعی شده که مشکلات لغوی حل شود.

یکی از دیگر اعضای این شعبه ریچارد فلاور R. Flower انگلیسی الاصل است. او فارسی خواندن را از کمبریج نزد پینرایوری شروع می کند. ولی سیزده سال است که در آلمان اقامت دارد. رساله دکتریش را به آلمانی درباره صادق هدایت نوشته و من در صفحات اول این یادداشتها نام آن را نقل کرده ام.

فلاور اکنون بیشتر به شناخت جامعه ایرانی می پردازد و میل دارد که کتابی درین موضوع بنویسد. او اعظم مدارك خود را قصه ها و داستانهایی قرار داده است که از زمان آل احمد تا حالا نوشته شده است. می خواهد با استخراج قطعاتی ازین دست آثار خواندنی تحولات فکری جامعه ما را بنمایاند. به قول او همه چیز ایران در ظرف ده سال اخیر دگرگونی یافته است و خارجیها نمی دانند که آثار این تغییرات چیست و چگونه در نوشته های ادبی و هنری فارسی منعکس شده است.

(بقیه دارد)